

Купар Д. Ю.,

*аспірант відділу організації освітньо-наукової підготовки
Харківського національного університету внутрішніх справ*

ЗВІЛЬНЕННЯ ОСОБИ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СКОЄННЯ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ПОРЯДКУ НЕСЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Анотація. Проаналізовано еволюцію звільнення особи від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти порядку несення військової служби в історії національного законодавства. Останню розділено на три періоди: 1) з XVIII ст. до Жовтневої революції 1917 року; 2) з 1917 року до прийняття КК України від 5 квітня 2001 року; 3) з прийняття КК України від 5 квітня 2001 року до теперішнього часу. Встановлено, що перша пряма вказівка на звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які дезертували або ухилялися від мобілізації з'являється в 1918 році в Постанові Ради робочої і селянської оборони «Про дезертирство».

Ключові слова: історія, звільнення від кримінальної відповідальності, військові злочини, порядок несення військової служби, законодавство.

Постановка проблеми. Дослідження звільнення особи від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби з точки зору сьогодення неможливе без вивчення питання про історію розвитку законодавчої регламентації цього правового явища у нормативно-правових актах минулого.

Використання історичного методу у подібному дослідженні обумовлене й тим, що такі дослідження раніше практично не проводилися, а наявні поодинокі наукові розроблення були здійснені на підставі аналізу різних пам'яток права минулого, що призвело до констатації різних за своєю суттю висновків. У зв'язку з цим аналіз історично-правових аспектів звільнення особи від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти порядку несення військової служби цілком виправдане.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Питання історії звільнення особи від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти порядку несення військової служби вітчизняні науковці майже не торкалися або торкалися опосередковано. Тут на увагу заслуговують кандидатська дисертація В.А. Шершенькової на тему «Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в Радянській Україні (1919–1991 рр.)» [1], де автору вдалося проаналізувати історичну і правову літературу з питань становлення та розвитку законодавства про військові злочини в радянській Україні, класифікувати її за науковими напрямками. Особливої уваги заслуговує праця І.В. Якобі на тему «Розвиток інституту кримінальної відповідальності і інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та кримінального покарання у російській державі: теоретичний та історико-правовий аспект» [2]. Нормативну основу дослідження склали законодавчі акти, що діяли на території України починаючи з XVIII ст. до сучасності.

Мета статті полягає у дослідженні пам'яток вітчизняного права, а також доктринальних положень щодо виникнення та розвитку законодавства про звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти порядку несення

військової служби та формулюванні на цій підставі власних узагальнюючих висновків, спрямованих на можливе удосконалення окремих положень чинного кримінального законодавства, що стосується звільнення від кримінальної відповідальності у разі вчинення цих видів злочинів Особливої частини КК України.

Виклад основного матеріалу. У юридичній літературі окремими науковцями умовно виділяються три етапи розвитку звільнення від кримінальної відповідальності і покарання:

1. Дореволюційний період (з кінця XVIII ст. до Жовтневої революції 1917 року);

2. Радянський період (з 1917 року до початку 90-х років XX століття);

3. Пострадянський період.

Перший період включає дію аналізованих інститутів у рамках таких джерел, як Артикул Військовий Петра I, Кримінальний звід 1845 року, Статут про покарання, що накладаються мировими суддями 1864 року, Кримінальний звід 1903 року.

Другий період характеризують нормативно-правові акти, прийняті революційним урядом з 1917 року (Декрети ВЦВК, РНК, тощо), Кримінальні кодекси 1922 року, 1926 року, Керівні начала з кримінального права РРФСР, Основні начала кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1924 року, Постанови ВЦВК СРСР і РНК СРСР, Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року, Кримінальний кодекс РРФСР 1960 року.

Третій період представлений Кримінальним кодексом 1996 року зі змінами та доповненнями на тепер (Кримінальний кодекс України 2001 року – вст. наш. – Д.К.) [2, с. 3–4].

Аналіз нормативно-правових актів дореволюційного періоду (з кінця XVIII ст. до Жовтневої революції 1917 року) свідчить про зародження спеціального інституту звільнення від кримінальної відповідальності за військові злочини, не зважаючи на той факт, що основною метою покарання тих часів було залякування та загальне попередження. Дещо пізніше, за правління Катерини II, мета покарання змінюється під впливом гуманістичних ідей з Європи. І вже на початку другого періоду розвитку інститутів звільнення від кримінальної відповідальності і кримінального покарання зустрічаємо появу в законі прообразів так званих спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, що стосувалося дезертирів та осіб, які ухилялися від мобілізації.

Говорячи про перший період розвитку досліджуваного інституту, звернемо увагу на те, що в той час ще не йшлося про звільнення від відповідальності. Йшлося лише про звільнення від покарання. Так, 94 Артикул військовий Петра I 1715 року передбачав: *«ті, які стоячи перед неприятелем або в акції підуть, і прапор свій, або штандарт, до останньої краплі крові обороняти не будуть, такі мають шельмовані бути, а коли*

піймани будуть – побиті. Або якщо можливо в роту або полк віддані, і там без процесу на першому дереві, яке прилучиться, повішені бути». Як видно із зазначеного, за деякі військові злочини того часу передбачалося покарання аж до смерті. Проте у законодавстві Петра I міститься і норма, за якою особа звільняється від покарання у вигляді позбавлення життя із заміною на більш м'яке покарання. Так, в Артикулі 96 зазначено: *«якщо хто після своєї втечі покається на дорозі, сам повернеться, і добровільно у свого офіцера з'явиться, то він, по правді, життя позбавлений не має бути, однак заради його злого задуму станом часу і по розгляду, шпигунствами або іншим яким покаранням навчити личить»* [3].

Другий період розвитку інституту звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби – з 1917 року до прийняття КК 2001 року. У цьому періоді, зазначимо, також можна спостерігати прообрази спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. У Постанові Ради робочої і селянської оборони від 25 грудня 1918 року «Про дезертирство» зазначено: *«вжити заходів до того, щоб ті дезертири, які протягом двотижневого терміну з дня опублікування особливого наказу добровільно з'являться в розпорядження військових властей, були б звільнені від покарань. Ця пільга не поширюється на тих, хто самовільно залишили свої частини або ухиляються від обліку після опублікування цієї постанови».* Практично у всіх постановах, що стосуються боротьби з дезертирством, активно використовувалися заохочувальні норми і спеціальні види звільнення від відповідальності. Так, Рада оборони постановила наступне:

1. Дати можливість всім особам, які ухилились від мобілізації і дезертирували з армії загладити свій злочин добровільною явкою в найближчий волосний, повітовий або міський комісаріат у військових справах.

2. Ті, хто добровільно з'явилися протягом 7 днів з дня опублікування цієї постанови, звільняються від суду і покарання за ухилення від мобілізації і дезертирства. Як зазначає І.В. Якобі, закони того часу не використовували термін «звільнення від кримінальної відповідальності», однак використовували звільнення від покарання і суду [2, с. 11].

Таким чином, по-перше, законодавець не використовував поняття «звільнення від кримінальної відповідальності», а «звільнення від суду». По-друге, не вимагалось позитивної посткримінальної поведінки, за винятком добровільної явки в найближчий волосний, повітовий або міський комісаріат у військових справах.

У Кримінальному Кодексі РРФСР 1926 року у главі IX «Злочини військові» відсутня норма, в якій міститься пряма вказівка на звільнення від кримінальної відповідальності. Проте у ст. 193.2 «Опір виконанню законно відданого по військовій службі наказу чи розпорядження», якщо невиконання законного наказу було учинено через явну несвідомість, то застосовуються правила Статуту дисциплінарного.

У статтях 193.4 КК РРФСР 1926 року «Образа насильницькою дією військовослужбовцем свого начальника під час виконання останнім службових обов'язків», 193.11 «Порушення військовослужбовцем статутних правил вартової служби і законно виданих у розвиток цих правил особливих наказів і розпоряджень, що не супроводилося шкідливими наслідками» за наявності пом'якшувальних обставин передбачено застосування не покарання, а правил Статуту дисциплінарного.

У ст. 193.5. КК РРФСР 1926 року зазначено, що самовільне залишення військовослужбовцем своєї частини або місця служби на термін менше шести діб, за умови добровільної явки, визнається самовільною відлучкою. У цих випадках щодо самовільно відсутніх застосовують правила Статуту дисциплінарного.

Протизаконне відчуження військовослужбовцем виданих йому для користування предметів державного обмундирування і амуніції, а так само втрата, навмисне псування або залишення їх без нагляду і в неналежному місці, як зазначено в ст. 193.10 КК РРФСР 1926 року, за пом'якшувальних обставин застосовувалися правила Статуту дисциплінарного із відшкодуванням вартості відчужених, зіпсованих або втрачених речей [4].

У Положенні про військові злочини 1927 року відсутня пряма вказівка на звільнення від кримінальної відповідальності. Проте за такі злочини, як «Невиконання відданого в порядку служби наказу», «Образа на словах або ненасильницькою дією підлеглим начальника або молодшим старшого під час виконання хоча б одним з них обов'язків по військовій службі», «Самовільне залишення частини або місця служби, вчинене в мирний час хоча б особою начальницького складу, якщо при тому самовільна відсутність тривала не більше 12 (4 під час кампаній у флоті, маневрів, навчальних, короткострокових, повторних і перевірочних зборів) діб», «Невиконання військовослужбовцями перемінного складу кавалерійських територіальних частин Робітничо-Селянської Червоної Армії обов'язків з приводу власних коней, приписаних до вказаних частин», «Протизаконні відчуження, застава або передача в користування виданих для тимчасового або постійного користування предметів державного обмундирування і спорядження, умисне знищення або пошкодження цих предметів, а так само порушення правил їх зберігання», «Порушення статутних правил вартової або конвойної служби і виданих у розвиток цих правил розпорядження», «Порушення особою, яка входить у добовий наряд частини (крім варті), статутних правил внутрішньої (вахтової) служби», «Зловживання владою, перевищення влади, бездіяльність влади, а також халатне ставлення до служби особи начальницького складу Робітничо-Селянської Червоної Армії», «Дії і розпорядження начальника, що перешкоджають використанню підлеглими йому військовослужбовцями (або їхніми сім'ями) пільг і переваг, встановлених для військовослужбовців Робітничо-Селянської Червоної Армії і їхніх сімей», «Розголошення відомостей, що є спеціально збереженою таємницею про збройні сили і про обороноздатність Союзу РСР» за наявності пом'якшувальних обставин, тягне за собою застосування правил дисциплінарного статуту Робітничо-Селянської Червоної Армії [5].

Схожа ситуація зберігається в Законі СРСР від 25.12.1958 року «Про кримінальну відповідальність за військові злочини». Тут також відсутня норма, в якій міститься пряма вказівка на звільнення від кримінальної відповідальності. Однак у статтях 3 «Невиконання наказу», 5 «Погроза начальнику», 7 «Образа підлеглим начальника і начальником підлеглого», 8 «Образа насильницькою дією одним військовослужбовцем іншого у разі відсутності між ними відносин підлеглості або старшинства», 14 «Промотання або втрата військового майна», 19 «Порушення статутних правил вартової служби», 20 «Порушення правил несення прикордонної служби», 21 «Порушення правил несення служби на радіотехнічних постах і в чергових

підрозділах», 22 «Порушення статутних правил внутрішньої служби», 23 «Розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю», 24 «Зловживання владою, перевищення влади і халатне ставлення до служби» за наявності пом'якшувальних обставин передбачене застосування не кримінального покарання, а правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР [6].

У Кримінальному Кодексі 1960 року у главі «Військові злочини» відсутня норма, в якій міститься пряма вказівка на звільнення від кримінальної відповідальності. Проте у статтях 250 «Промотання або втрата військового майна», 255 «Порушення статутних правил вартової служби», 256 «Порушення правил несення прикордонної служби», 257 «Порушення правил несення служби на радіотехнічних постах і в чергових підрозділах», 258 «Порушення статутних правил внутрішньої служби», 259 «Розголошення військової таємниці або втрата документів, що містять військову таємницю», 260 «Зловживання владою, перевищення влади і халатне ставлення до служби» за наявності пом'якшувальних обставин передбачене застосування не кримінального покарання, а застосування правил Дисциплінарного статуту Збройних Сил Союзу РСР. Це саме продубльоване в Кримінальному Кодексі УРСР від 1960 року [7].

Таким чином, другий період розвитку інституту звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби (з 1917 року до прийняття Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року) відображений в багатьох джерелах, серед яких варто зазначити наступні: Постанова Ради робочої і селянської оборони 1918 року «Про дезертирство», Кримінальний Кодекс УРСР, прийнятий 1922 року, Положення про військові злочини 1924 року, Кримінальний Кодекс РРФСР 1926 року, Кримінальний Кодекс УРСР 1927 року, Положення про військові злочини 1927 року, Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» 1958 року, Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року, Кримінальний Кодекс УРСР 1960 року. Проте лише в Постанові Ради робочої і селянської оборони 1918 року «Про дезертирство» міститься пряма вказівка на звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які дезертували або ухилялися від мобілізації. В інших документах – непряма, за наявності пом'якшувальних обставин передбачене застосування правил Дисциплінарного статуту Робітниче-Селянської Червоної Армії, а згодом – Збройних Сил Союзу РСР.

Третій період розвитку звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти порядку несення військової служби – з прийняттям Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року і дотепер. Варто зазначити, що за період часу протягом 2001–2017 років Верховною Радою України була прийнята низка законів щодо вдосконалення статей розділу XIX КК України.

У ч. 4 ст. 401 КК України передбачено екстраординарну норму, що стосується звільнення від кримінальної відповідальності за військові злочини, а саме особа, яка скоїла злочин, передбачений статтями розділу XIX «Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини)», може бути звільнена від кримінальної відповідальності згідно зі статтею 44 цього Кодексу із застосуванням до неї заходів, передбачених Дисциплінарним статутом Збройних сил України.

Вищевикладене дозволяє зробити такі висновки. Еволюцію звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти порядку несення військової служби в історії національного законодавства можна розділити на наступні періоди:

- з XVIII ст. до Жовтневої революції 1917 року;
- з 1917 року до прийняття Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року;
- з прийняттям Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року і дотепер.

Говорячи про перший період розвитку досліджуваного явища, зазначимо, що в Артикулі Військовому Петра I 1715 року у ст. 98 йдеться про можливість звільнення від відповідальності за дезертирство за умови добровільної явки та подальшої участі у військових діях. Подібний досвід може стати підґрунтям для висунення наукової гіпотези щодо доповнення ч. 5 ст. 408 сучасного КК України відповідною заохочувальною кримінально-правовою нормою.

Другий період розвитку інституту звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби (з 1917 року до прийняття Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року) відображений у багатьох джерелах, серед яких варто зазначити наступні: Постанова Ради робочої і селянської оборони 1918 року «Про дезертирство», Кримінальний Кодекс УРСР, прийнятий 1922 року, Положення про військові злочини 1924 року, Кримінальний Кодекс РРФСР 1926 року, Кримінальний Кодекс УРСР 1927 року, Положення про військові злочини 1927 року, Закон СРСР «Про кримінальну відповідальність за військові злочини» 1958 року, Основи кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 року, Кримінальний Кодекс УРСР 1960 року. Проте лише в Постанові Ради робочої і селянської оборони 1918 року «Про дезертирство» міститься пряма вказівка на звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які дезертували або ухилялися від мобілізації. В інших документах – непряма, за наявності пом'якшувальних обставин передбачене застосування правил Дисциплінарного статуту Робітниче-Селянської Червоної Армії, а згодом – Збройних Сил Союзу РСР. Зазначене також може стати підґрунтям для висунення наукової гіпотези щодо доповнення сучасного кримінального законодавства України спеціальною нормою про звільнення від кримінальної відповідальності за дезертирство.

Третій період розвитку інституту звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти порядку несення військової служби – з прийняттям Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року і дотепер. У ч. 4 ст. 401 даного закону передбачено екстраординарну норму, що стосується звільнення від кримінальної відповідальності. Її прообразом є положення статей 193.2, 193.4, 193.11 КК РРФСР 1926 року.

Таким чином, одним із напрямів подальшого розвитку кримінального законодавства щодо звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти встановленого порядку несення військової служби може стати запровадження в Особливій частині КК України поряд зі ч. 4 ст. 401 КК України ще й окремих спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності за скоєння злочинів проти порядку несення військової служби.

Література:

1. Шершенькова В.А. Становлення та розвиток законодавства про військові злочини в радянській Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2014. 20 с.
2. Якоби И.В. Развитие института уголовной ответственности и институтов освобождения от уголовной ответственности и уголовного наказания в российском государстве: теоретический и историко-правовой аспект: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Краснодар, 2007. 37 с.

3. Российское законодательство X–XX вв.: в 9 т. Т. 4. Законодательство периода становления абсолютизма. М.: Юридическая литература, 1986. / Милитера. Военная литература. URL: http://militera.lib.ru/regulations/russr/1715_artikul/01.html (дата звернення: 20.03.2017).
4. Уголовный кодекс РСФСР от 22.11.1926 г. // Вікіпедія: віл. енцикл. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/Уголовный_кодекс_РСФСР_1926_года/Редакция_05.03.1926 (дата звернення: 10.03.2017).
5. Положение о воинских преступлениях, утвержденное Постановлением Совета Народных Комиссаров СССР от 27.06.1927./Библиотека нормативно-правовых актов СССР. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3325.htm (дата звернення: 23.04.2017).
6. Об уголовной ответственности за воинские преступления: закон СССР от 25.12.1958./Левоневский В.С. URL: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssrb6069.htm> (дата звернення: 28.05.2017).
7. Уголовный кодекс РСФСР от 27.10.1960./Левоневский В.С. URL: <http://pravo.levonevsky.org/kodeksru/uk/19601027/index03.htm> (дата звернення: 03.06.2017).

Купар Д. Ю. Освобождение лица от уголовной ответственности за совершение преступлений против порядка несения военной службы: история и современность

Аннотация. Проанализирована эволюция освобождения от уголовной ответственности за совершение преступления против порядка несения военной службы в истории национального законодательства. Последняя разделена на три периода: 1) с XVIII в. до Октябрьской

революции 1917 года; 2) с 1917 года до принятия УК Украины от 5 апреля 2001 года; 3) с принятия УК Украины от 5 апреля 2001 года до настоящего времени. Установлено, что первое прямое указание на освобождение от уголовной ответственности лиц, которые дезертировали или уклонились от мобилизации, появляется в 1918 году в Постановлении Совета рабочей и крестьянской обороны «О дезертирстве».

Ключевые слова: история, освобождение от уголовной ответственности, военные преступления, порядок несения военной службы, законодательство.

Kupar D. The release of a person from criminal responsibility for committing crimes against the order of military service: history and the present

Summary. The evolution of the institute of a person's criminal responsibility liberation for crimes against the order of military service in the history of national legislation is analyzed. It is divided into three periods: 1) from XVIII century to the October Revolution of 1917; 2) from 1917 until the adoption of the Criminal Code of Ukraine of April 5, 2001; 3) with the adoption of the Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001 to the present. It was established that the first direct indication of the release from criminal responsibility of persons, who deserted or shied away from mobilization, appeared in 1918 in the Resolution of the Council of Workers' and Peasants' Defense "On Desertion".

Key words: history, criminal liability, liberation, war crimes, procedure for military service, legislation.